

Ahmet Ağaoğlu Düşüncesinde Kadın Hürriyeti

Ali ASKER*

Türk düşünce tarihinde önemli bir yere sahip Ahmet Bey Ağaoğlu Azerbaycan’da milli mefkûrenin gelişimi ve kimlik mücadelesinde önemli rol oynamış fikir adamlarındandır. Mücadele ve düşünce hayatının bir kısmını Azerbaycan’da yaşamış, diğer kısmını Türkiye’de devam ettirmiş Ahmet Bey Ağaoğlu her iki ülkenin siyasi ve düşünsel hayatında derin iz bırakmıştır. Ağaoğlu hukukçu, milletvekili, siyasetçi, yazar, gazeteci, müsteşrik, tenkitçi, üniversite hocası olarak görev yapsa da her şeyden önce bir düşünce adamıdır.

Siyasi olayların merkezinde yer alan bir figür olmasına rağmen Ahmet Bey Ağaoğlu siyasi kariyer adına hiçbir zaman savunduğu ilke ve görüşlerden vazgeçmemiş, onurlu duruşu ve kararlı tutumuyla mefkûresine sadık bir düşünür ispatlamıştır. Bunun yanı sıra Ahmet Ağaoğlu fikirlerinde durağan, dogmatik, bağnaz bir karaktere sahip olmayıp sürekli olarak kendini geliştiren, okuyan, öğrenen ve öğreten bir aydındır. Bu yönüyle, dönemin siyasi ve toplumsal dönüşümlerine paralel olarak düşünce ve hareketlerinde değişim ve evrime açık birisidir. Bu özelliği ile Ahmet Ağaoğlu düşünce tarihimizde; liberal, Batıcı, aynı zamanda Türkçü, Müslüman ve Doğulu kimliğinin renklerini düşünce ve eylemlerinde bütünleştirebilen son derece ilginç bir şahsiyet olarak tanınmaktadır.

Ağaoğlu’nun dikkatini çeken konulardan biri İslam dünyasının içinde bulunduğu durumdur. İslam dünyasında önemli sorunlardan biri olan kadın hakları, İslam ve kadın sorunları Ahmet Ağaoğlu’nu yakından ilgilendirmiştir. Değişik yıllarda yazdığı makalelerinde Ağaoğlu kadın meselesini birçok yönüyle tartışmış, İslam dünyasında ve genel olarak Doğuda kadının hukuksuzluğu, eğitim sorunu, kadının ötekileştirilmesi vs. sorunları ele almış ve toplumun gelişmesinde bu sorunların bertaraf edilmesi gerektiğinin önemine vurgu yapmıştır. Bu yazılar içinde özellikle dikkati çeken 1901 yılında Rusça kaleme aldığı ve uzun yıllar sonra Türkiye’de de tercüme edilerek yayınlanmış “İslamiyette Kadın” eseri hacmi itibari ile kısa olsa da düşünce derinliğine

* Doç.Dr. Karabük Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, aliasker2068@gmail.com

göre önemli bir yere sahiptir. Ahmet Ağaoğlu bu eserde İslam dininin kadına ilişkin hüküm ve normlarının, aslında kadınları haksız saldırılardan koruduğunu söylemekte olup kadın problemlerinin varlık sebebini İslam’da değil, dini normları uygulayanlarda aramaktadır.

Ahmet Ağaoğlu Eserlerinde Kadın Hürriyeti

Ahmet Bey Ağaoğlu Türk düşünce tarihinin önemli, aynı zamanda son derece renkli şahsiyetlerindendir. Hukukçu, gazeteci, yazar, siyasetçi ve her şeyden önce bir düşünce insanı olarak iki imparatorluk (Rusya ve Osmanlı), iki cumhuriyet (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti) dönemlerinde oldukça verimli, üretken ve hareketli bir yaratıcılık yolu geçmiştir. Bir taraftan sürekli yazarak halkı aydınlatmaya, kendi sesini duyurmaya çalışırken diğer taraftan devrinin içtimaî ve siyasi gelişmelerin ön safında yer almış, mücadelesine sadık, cesur, fedakâr ve entelektüel kimliği ile tanınmıştır. Liberal, dönemine göre demokratik, Türklük ve milliyetçilik konularında hassas bir tavır sergileyen Ahmet Bey Ağaoğlu iyi eğitim almış, birkaç dil bilen, dünya literatürünü benimsemiş biri şahsiyettir. Aldığı eğitim ve yetiştiği ortamlar, Ahmet Bey Ağaoğlu’nun aydın kişiliği ve onurlu karakteriyle bütünleşen bir şahsiyet olarak şekillenmesinde büyük rol oynamış, genç yaşta onun yüzüne entelektüel çevrelerin kapılarını açmıştır. Keza, 1890’lı yıllardan itibaren Ahmet Ağaoğlu, Fransız basınında kendisinin şarkla ilgili, çeşitli konulardaki makalelerini yayımlatmaya başlamış, tanınmış yayınlarda yaşadığı bölgenin hakları, tarihi, edebiyatı, medeniyeti vs. konusundaki yazılar yayımlatmıştır.¹

Ahmet Bey’in genç yaşta geleneksel Müslüman toplumu olan Azerbaycan’ın ardından Avrupa’nın yenilikçi, devrimci, hak ve hürriyet mücadelesinin öncülüğünü yapan Fransa’ya gitmesi, birbirine zıt olan iki uç sosyal muhit arasında yer değişmesidir. Peyami Safa’nın tabirince “*En koyu Şark memleketlerinden birinde doğmuş, çocukluğunu ve ilk gençliğini yaşamış, en koyu Garp memleketlerinde okumuş*” bu değişime ayak uydurması, hızlı dönüşüm yaşaması, kuşkusuz ki kolay olmamıştır. Peyami Safa bu “yer değişme” olayına dikkatimizi çekerek Ağaoğlu şahsiyetinin düşünsel evrimini, hatta devrimini bu

¹ Ali Asker, “Ahmet Bey Ağaoğlu”, İçinde: *Milliyetçilik* (Editör: Tevfik Erdem), Otorite Yay., İstanbul 2020 (ss. 784-797); Ali Asker, “Mübariz ziyalı və hüquqçu kimi Əhməd bəy Ağaoğlu şəxsiyyəti”, *Azərbaycan Şərqişünaslıq Elminin İnkişaf Yolları. Akademik Vasim Məmmədliyəvin anadan olmasının 70 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları*, 27-28 iyun 2013, Bakı 2013 (ss. 624-626); Ali Asker, “Ahmet Ağaoğlu’nun Hayatı ve Düşünceleri”, *Türkiye ile Türk Dünyası Arasında Bir Köprü, Yavuz Akpınar Armağanı* (Editörler: Nazim Muradov, Yılmaz Özkaya), Bengü Yayınları, Ankara 2018 (ss. 135-149), s.137-138.

olaya bağlamaktadır: “Bu iki dünya arasındaki müthiş farkın idrakini beş duyusunun şahadetiyle tamamlamıştır... Bu farkı senelerce teneffüs ederek, senelerce yaşayarak anlamıştı. Kafasının içinde ilk mana harbi ve fikir katliamı oradan başlar: Karabağ’ın ahundları ve Paris’in profesörleri arasındaki dünya görüşü farkı, Ahmet Ağaoğlu’na anavatanı Şarkla, kafa vatanı Garp arasındaki mesafeyi büyük bir ruh dinamitiyle uçurmak sevdasını verdi.”²

Ahmet Bey Ağaoğlu’nun hayat ve yaratıcılığının merkezinde yer alan temalardan biri Müslüman/Türk kadınının hukuksuzluğu meselesi olmuştur. Müterakki görüşlü bir aydın ve hukukçu olarak cinsiyet ayrımcılığını temelden reddeden Ağaoğlu, bu konudaki düşüncelerini slogancılıktan çok uzak, kuvvetli argümanlarla esaslandırarak sunmuştur. Kuşkusuz ki Ağaoğlu’nun bu konudaki düşüncelerinin şekillenmesi ve dönüşümünde yaşadığı, eğitim aldığı, fikrî mücadele verdiği ortamların, aynı zamanda Azerbaycan edebi-içtimaî düşüncesinin zengin mirası etkili olmuştur.

Azerbaycan Aydınlanması ve Kadın Meselesi

Azerbaycan edebiyatının tüm dönemlerinde kadın karakterlerine yer verilmiş, kadın güzelliği ve zarafeti değişik edebi türlerde yer bulmuş, onurlandırılmış ve yüceltilmişti. Maalesef, değişen tarih devirler boyunca toplumda kadına verilen değer yozlaşması, azalması ve hatta ortadan kalkması bilinen bir gerçektir. Dini, ahlakî, toplumsal normların zaman içerisinde amaçtan sapması, özünü kaybetmesi, sözde ve özde farkının derinleşmesi düşünce insanlarının zihniyetinde ve ilim dünyasında en çok sorgulanan meselelerden biridir. Aydınlanma sürecinin başlaması Azerbaycan edebiyatının modernleşmesi, realizme kapı açması birçok içtimaî sorunla beraber kadın hukuksuzluğunu da gündeme getirmiştir. Temeli Mirza Fethali Ahundzade tarafından atılmış realist edebiyat bu sorunu gerekse felsefi düşünce içerikli yazılarında gerekse *Temsilat*’ında³ gündeme getirerek okuyucularını düşünmeye zorlamaktadır. Taklit ve şematizmden uzak bir yazar olarak eserlerini, samimi hayatı bir dille ve realist görüşle yazmış⁴ olan Ahundzade “...piyeslerinde eski Şark skolastik görüşü, hayat tarzını, fanatik çürük gelenekleri, bir sözle toplumun her yönünü ele alarak bütün gülünçlükleri ile sahneye göz önüne sererken, o çağda toplumun esir durumunda indirilmiş önemli bir üyesini ve varlığını ele alıyor ve ona toplumda öz

² Safa Peyami, Ahmet Ağaoğlu, *Cumhuriyet*, 24.05.1939.

³ Ahundzade’nin tüm eserlerinin yer aldığı kaynak için bkz: Mirzə Fətəli Axundzadə, *Əsərləri*, Üç cild-də, “Şərq-Qərb”, Bakı 2005.

⁴ A. Vahap Yurtsever, *Mirza Fethali Ahuntzadenin Hayatı ve Eserleri*. Azerbaycan Kültür Derneği’nin teşebbüsüyle 18 Mart 1950’de Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde verilen konferans, Yeni Cezavi Matbaası, Ankara 1950, s. 13.

*hakiki yerini gösteriyor. Toplumun bu üyesi “kadın”dır.[...] O kadının her şeyden önce insan olduğunu ve kadının da güzel, samimi, akıl sahibi ve cesur olabileceğini, seçtiği kadın tiplerinde gösteriyor.”*⁵

Mirza Fethali Ahundzade, toplum ve aile baskısı altında bulunan Türk/Müslüman kadının durumunu, eğitimsizliğin vermiş olduğu gericiliği mizahi bir üslup ve realist bir tarzda eleştirirken topluma da önemli mesajlar vermiştir. Eserlerindeki kadınlar namus, ismet ve kabiliyet sahibidir ve hatta bazıları erkeklerden daha zeki ve yeteneklidir. Bu eserlerde kadının sosyal yaşamda faydalı ve aktif bir birey olabileceği, zekâ, dirayet ve yetenek bakımından erkeklerden hiç de aşağı seviyede bulunmadığı kuvvetle vurgulanmıştır.⁶

Ahundzade’nin açtığı bu çığır sonraki kuşakla ait aydın, yazar, şair ve sanatkarların dikkat merkezinde olmuştur. Gerek romantik gerekse realist janrlarda yazılan eserlerde aydınların çoğu içtimai hayatın inkişafına, aile sorunlarına, çocuk terbiyesine, cehalet, hurafe ve gericiliğe karşı mücadeleye önem vermiş, kadın hukuksuzluğunu sert bir dille eleştirmişlerdir.

Kadın haklarının savunulması, kadınların örgütlenmesi ve aydınlanması açısından düşünce tarihimizde kendine özgü yere sahip olan, milli kimliğimizin idrakinin yolunu açan Hasan Bey Zerdabi’nin de bu konuda büyük emeği vardır. Yazılarında olduğu kadar yaşamındaki örnek tutum ve davranışıyla kadın haklarını savunan, onların eğitimi için mücadele eden Hasan Bey Zerdabi, eşi Hanife Hanım’la birlikte Müslüman kadınların örgütlenmesinin öncülüğünü yapmıştır. 26 Ekim 1908 tarihinde Bakü’de ilk toplantısı yapılan ilk kadın cemiyetinin amacı cehalete karşı mücadele etmek, eğitimi yaygınlaştırmak, öğrencilere maddî yardımda bulunmak, özelde ise kadının eğitilmesidir. İlk önce *Nicat Cemiyeti*’nin bir şubesi olarak kurulan bu örgüt daha sonra kendi nizamnamesi olan *Müslüman Kadınlarının Bakü Hayriye Cemiyeti* olarak adlandırılmıştır. Cemiyet, kadınların eğitiminin dışında, onların ekonomik faaliyetlere katılımı yönünde de çalışmalar yapar, ihtiyaç sahibi kadınlara para yardımında bulunurdu. Hanife Hanım tüm bu faaliyetlerin yönlendiricisi ve yöneticisi konumundadır.⁷

Bilindiği üzere *Ekinci* gazetesinin neşri yasaklandıktan sonra Azerbaycan Türkleri kendi ana dillerinde gazete çıkaramamışlar. 1881-1919 yılları arasında Rusça olarak yayımlanan ve en uzun yayın ömrüne sahip olan gazete *Kaspi* gazetesi oldu. 30 Mart 1903’ten itibaren ise Tiflis’te Muhammed Ağa Şahtahinski (Şahtahlı) tarafından neşredilen *Şark-i Rus* gazetesinde C. Memmedku-

⁵ Hüseyin Baykara, *Azerbaycan’da Yenileşme Hareketleri: XIX. Yüzyıl*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 16, Seri: IV, Sayı: A1, Ankara 1966, s. 156.

⁶ Yurtsever, *Mirza Fethali Ahuntzadenin...*, s. 14-15.

⁷ Sevda Süleymanova, *Azərbaycanda ictimai-siyasi hərəkat (XIX yüzilliyin sonu – XX yüzilliyin əvvəlləri)*, Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, Bakı 1999, s. 183-184.

luzade, Ö.F.Numanzade vd. aydınlar faal olarak yer aldılar. Gazete, yazılarında özellikle kadın ve alfabe reformu konusuna önem veriyordu.

Türk/Müslüman kadınların cehalet girdabından kurtulması, toplumda hak ettiği yeri alması ve eğitim hayatına girmesi uğruna büyük emek veren iş insanı, tüccar, petrol zengini ve eşsiz hayır faaliyetlerine imzasını atmış Hacı Zeynelabidin Takîyevin rolü son derece büyüktür. Takîyev'in 1901 Bakü'de ilk dünyevi Müslüman kız okulu açması Azerbaycan aydınlanma tarihinin en mühim olaylarından biriydi.

Hacı Zeynelabidin Takîyev'in eğitim ve öğrenim alanındaki çalışmalarını "Kaspi" gazetesinin editörü Alimerdan Bey Topçubaşov şu cümlelerle nitelemişti: *"Tahsilin koyu taraftarı olan H.Z.Takîyev eğitim konularıyla ilgili kendisiyle görüşenleri şaşırtıyor. Hiçbir eğitim almayan bu kişinin zekâsı eğitimin büyük gücüne eminlik ve güven enerjisiyle doludur. Hacı Zeynelabidin Takîyev, modern aydın insanın dilinden işitilebilecek düşüncelerini söylerken, sık sık ihtiyaç ve taleplerini karşıladığı okula olan hayranlığıyla, onu yüceltmekle konuştuğu kişileri şaşırtıyordu."*⁸

Kuşkusuz, Çar usul-i idaresinin istibdat ve baskısı altında yaşayan sömürge bir toplumun, özellikle de Müslüman ve Türklerin bu tür eğitim kurumlarına sahip olmaları asla kolay mesele değildir. Şunu da vurgulamak gerekir ki Takîyev'in hayır faaliyetleri sadece Azerbaycan'la sınırlı değildi ve gücü yettiği kadar İslam coğrafyasının değişik bölgelerine kadar uzuyordu.

Azerbaycan basın tarihinde bir ekol oluşturan, Müslüman/Türklerin aydınlanmasında, onların "gaflet uykusundan uyandırılmasında" *Molla Nasreddin* dergisi, müstesna rol oynamıştır. Mirza Elekber Sabir, Ali Nazmi Mehmetzade, Ömer Faik Numanzade, Mehmet Said Ordubadi, Salman Mümtaz, Abdurrahim Bey Hakverdiyev gibi devrinin önemli kalem sahibi ve aydınları bu dergide yazıyorlardı. Zengin çizim ve karikatürler yoluyla toplumsal, siyasi, ekonomik, kültürel ve hatta uluslararası sorunlar, Molla Nasreddin sayfalarında halkın anlayabileceği şekilde dile getirmekteydi. Molla Nasreddin dergisinin yayın hayatına girdiği dönemde Azerbaycan/Müslüman kadının toplumdaki yeri ve rolü sorgulanıyordu. Bu yüzden Molla Nasreddin, kadının toplumdaki yeri ve statüsüne büyük önem veriyordu. Kadınların toplum hayatından soyutlanması, evlere hapsedilmesi, çokeşlilik, kız çocuklarının küçük yaşta ailelerinin zoruyla yaşlı erkeklerle evlendirilmesi sıkça eleştirilen konular arasındaydı.⁹ 1907 yılında Celil Mehmetkuluzade tarafından kaleme alınmış "Molla Caferkulu" adlı felyetonda yazar Müslüman kadınların durumunu yabancı kadınlarla karşılaştırarak şöyle yazmaktadır: *"Bu sözleri yaza*

⁸ A.Топчибашев, "По поводу открытия в Баку женского русско-мусульманского училища", *Каспий*, 22 сентября 1901 г.

⁹ Bkz:Sedat Adıgüzel, "Tiflis Edebî Muhitinde Molla Nasreddin Dergisi ve Dergide Tartışılan Konular", *Bilig*, Bahar / 2007, sayı 41 (ss. 1-21), s. 13.

yaza akoşkadan baxıram qara buludlara. Gah éle¹⁰ xeyalıma gelir ki, bu bulutlar. Qara deryanın ve Kaspi deryasının rütubetidir ki, günüñ herareti onları çekib getirir ki, burada onlardan yağış emele gelsin. Gah éle xeyalıma gelir ki, xéyr, bu buludlar müselman övretlerinin ahü efqanlarının bulutlarıdır ve bu bağışlar derya suları déyil, bu bextiqa-raların göz yaşlarıdır.”¹¹ Derginin kurucularından, kuvvetli kalem ustası Ömer Faik Numanzade ise şöyle yazıyordu: “Günlük hayatımızda içtimâî yaralarımızın en korkulu ve en zararlılarından biri de kadına karşı beslediğimiz kara fikirler ve vahşi âdet ve işlerimizdir. Onlar hakkında edilen zulüm ve işkenceler azalmak yerine günden güne artmaktadır...”¹²

Azerbaycan romantizminin kudretli temsilcilerinden olan Muhammed Hâdi (1879-1920) de eserlerinde aydınlanma, okul, eğitim, cehalete karşı mücadele gibi konuları ele alırken kadınların baskı altında ve hukuksuz bırakıldıklarından yakınıyordu. Hâdi bir şiirinde “Ulûma talib olmak farzdır merdân ü nisvâna”¹³ der; cahil ve ilimden yoksun bir insana, erkek veya kadın olsun, “nazar-ı nefret ü hakaretle” bakılacağını, dinî vecibelerin yerine getirilmesinde erkeklerle kadınları eşit olarak sorumlu tutan İslam dininin, kadınları “ser-mâye-i saadet ü necât, vâsıta-ı derece-i ekmeliyet ü ekremiyet olan ulûm ve maariften, terakki ve tekâmülden mahrum ve bî-nasip” edemeyeceğini söyler.¹⁴

Azerbaycan’da edebi düşüncenin gelişimi, tiyatro ve operanın sanatının gelişmesi, paralelinde kadın sorunlarını da gündeme getiriyordu. Türk/Müslüman kadınların seyirci ve ilerleyen tarihlerde oyuncu olarak tiyatroya girmeleri için uzun zaman dilimi gerekecekti. Nitekim ilk başlarda kadın oyuncu bulunmadığı için bu boşluğu erkeklerin doldurması gerekiyordu. Bu durum karşısındaki içtimâî tepki o kadar kuvvetli idi ki çoğu zaman oyuncular öldürülmek tehdidiyle karşı karşıya kalıyorlardı. Bu kalıpların kırılması sadece toplumda saygınlığı olan, kanaat önderleri ve sözü geçerli olan şahsiyetler sayesinde mümkün olacaktı. Bu anlamda Hacı Zeynelabidin Takîyev’in hizmetleri son derece büyüktü. 1906’da ilk kez tiyatro afişlerinde Müslüman kadınlar için kapalı localar teşkil edilmiş, Hacı Takîyev’in eşi Sona Hanım bu

¹⁰ Metnin orijinalliğini korumak amacıyla Azerbaycan alfabesinde yer alan “q” (kalın sesli arka damak ünsüzü), “x” (hırıltılı gırtlak ünsüzü) harfleri değiştirilmemiştir. Sadece “ə” (açık “e” için) harfi “ê” şeklinde ifade edilmiştir.

¹¹ Mir Cəlal, Firidun Hüseynov, *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı*, “Elm və təhsil”, Bakı 2018, s. 38.

¹² Aynur Askerova, “Molla Nasreddin” Dergisinin Görünmeyen Yüzü: Ömer Faik Numanzade”, 21. Yüzyılı Nasrettin Hoca ile Anlamak .Uluslararası Sempozyum, Akşehir, 8-11 Mayıs 2008, 21. Yüzyılı Nasrettin Hoca İle Anlamak, Ankara 2009 (ss. 105-120), s. 115.

¹³ “Levha-ı Tasvir-i Maarif”, *Debistan*, no: 8, 2 Ağustos 1906. Mehdi Genceli tarafından aktarılmıştır.

¹⁴ “Diyanet-i İslamiye’nin Nisvâna Bahşettiği Hukuka Bir Nazar”, *Hayat*, no: 26, 1 Şubat 1906. Muhammed Hâdi eserlerinin kapsamlı tahlili için bkz: Mehdi Genceli, *Azerbaycanlı Şair Mehemmed Hâdi, Önken neşriyatı, İstanbul 2011.*

locaların birinde “Nadir Şah” oyununu izlemişti. Bu olay Müslüman kadınların tiyatro oyunlarına izleyici olarak katılmasının önünü açmıştı. Zamanla kadınlar sadece seyirci değil, oyuncu olarak tiyatro hayatına girmişlerdir. 1910 yılında Tiflis Türk Tiyatrosunda sahneye konulan “Müsibet-i Fahreddin” temasında ilk kez bir Türk kadını, Güvercin adıyla tanınan Gövher Hanım Ganizade (1887-1960) rol almıştı.¹⁵

Azerbaycan romantik şiirinin mümtaz mümessillerinden olan Hüseyin Cavit, eserlerinde kadın ve anayı derin saygı ve sevgiyle tasvir ederken trajedi türünde kadın hukuksuzluğu konusunu Azerbaycan edebiyatına kazandıran ilk ediptir. Şiirlerinde özellikle Namık Kemal’den etkilenen Cavid, “*Kadın gülerse, şu ıssız muhit gülecek, Sürüklenen beşeriyet kadınıyla yükselecek!*” der.¹⁶

28 Mayıs 1918’de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti varlığını sürdürdüğü kısa zaman diliminde birçok önemli icraatlar yapmış, dönemin ağır içtimaî, siyasi ve ekonomik şartlarına rağmen kadınlarla ilgili çalışmaları ihmal etmemiştir. Fakat bu dönemde kadın hakları alanında yaşanan en önemli gelişme, onlara eşit oy, seçme ve seçilme hakkının tanınmasıydı. Böylece, erkeklerle eşit şartlar altında, herhangi bir cinsiyet farkı gözetilmeden kadınların siyasi hayata atılmalarının önü açmış oluyordu. İstanbul’da çıkan *Yeni Gün* gazetesinin 24 Aralık 1919 (24 Kanunuevvel 1335) tarihli 278. sayısında şöyle yazıyordu: “*Azerbaycan Cumhuriyeti parlamentarizm usulünü tam manasıyla kabul ve tatbik eylemektedir. İntihabat-ı umum hafî, bila-vasıta bir surette icra edilmektedir. Kadınlar da intihap hakkına maliktirler. Parlamentoda Azerbaycan’da mevcut ekalliyetlerin kâffesi tamamen temsil olunmaktadır.*”¹⁷ Bu düzenleme demokratik devlet niteliğinin bir gereği olarak siyasi hak ve özgürlükler alanındaki en önemli düzenlemelerden biriydi. O dönemde Avrupa’nın çok az ülkesinde bu hak uygulanırken İslam dünyasında kadınlara eşit siyasi haklar tanınması söz konusu bile değildi.¹⁸ Kısa süre önce sömürge altında bulunan, bağımsız devlet

¹⁵ Эсмира Вагабова, *Культурные процессы в Азербайджане (вторая половина XIX - начало XX вв.)*, Издательство, “Авгора”, Баку 2018, с. 337.

¹⁶ Tefvîk Fikret ve Hüseyin Cavid şiirlerinin karşılaştırılması için bkz: Servet Tiken, “Tefvîk Fikret ve Hüseyin Cavid’in Şiirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3/2 2014 (ss. 227-246).

¹⁷ Azerbaycan Parlamentosunun Seneidevriyesi, *Yeni Gün*, no: 278 (24 Aralık 1919/ 24 Kanunuevvel 1335), s. 4: *Azerbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Basınında: 1918-1920 (Gazete Haberleri ve Köşe Yazıları)*, (Neşre hazırlayanlar: Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov), TEAS Press, İstanbul 2018, s. 606.

¹⁸ Şunu belirtelim ki, Türkiye Cumhuriyetinin 1924 Anayasası ilk biçiminde “18 yaşını ikmal eden her erkek Türk’ün” milletvekili seçimlerinde oy kullanabilmesini öngörmekteydi. Daha sonra, 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Türkiye’de kadınların seçme ve seçilme hakkına ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkz: Sevilay Özer, “Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXIX, Sayı: 85, Mart 2013,

inşası sürecine yeni başlayan bir Doğu toplumunda kadınlara böyle bir hakkın tanınması devrimsel önemi haiz bir gelişmeydi.

Ahmet Bey Ağaoğlu Eserlerinde Kadın Hürriyeti Meselesi

Müslüman/Türk kadınının hürriyet meselesi Ahmed Bey Ağaoğlu yaratıcılığının başından sonuna kadar devam eden zengin yazılar silsilesinde kendini belirgin şekilde gösteren temaların başında gelmektedir. Yaratıcılığının tüm devirlerinde Ağaoğlu, kadın hürriyetini çağın önemli sorunlarından biri olarak görmüş, sorgulamış, cehalet, hurafe, aile içi ve toplumsal baskı ve şiddeti sert bir dille eleştirmiş, kadının durması gereken, hak ettiği onurlu yeri işaret etmiştir. Kadın meselesi konusunda Ağaoğlu'nun düşünceleri daha çok Müslüman/Türk kadınının sorunları üzerine odaklanmışsa da yazar bu konuyu geniş zaviyede irdeleyerek, karşılaştırmalı bir yöntemle sunmaktadır. Ağaoğlu'nun öncelikle sahip olduğu derin hukuk bilgisi, farklı halkları, toplum ve ulusları, tarihi uygarlıkları karşılaştırma yeteneği kendisine daha sağlam muhakemede bulunma fırsatı sunmaktadır.

Ahmet Ağaoğlu birçok eserinde kadın hürriyetinin çok değişik yönleri ile ele almış bu konunun Müslüman dünyasında önemli sorun teşkil ettiği ve çözülmesi gerektiğini defalarca vurgulamıştır. Kaspi gazetesinde yazdığı birçok yazıda kadın hürriyeti sorunu dini normlar İslam tarihi ve tarihi olaylar bağlamında ele alınarak yayınlanmıştır. Gazetenin 21 Ocak 1900 tarihli sayısında Zübeyde ve Abbas makalesi bu tür yazılardandır. Abbasiler döneminde kadının ailede ve toplumda serbest ve bağımsız olduğuna vurgu yapan Ağaoğlu sonralar Arapların İran'ı işgal ettiklerini ve hilafetin siyasi ve manevi hayatında İran'ın olumsuz etkisinin ortaya çıktığını yazar.¹⁹ Kadınların eğitim meselesinde Ahmet Ağaoğlu yaratıcılığının önemli konuları arasında yer almaktadır. Onun "Bizim İktidai Mektepler", "Müslüman Kadının Özgürleştirilmesine Dair" (23 Şubat 1903 Kaspi) "Mektebin Birleşmek Ehemmiyeti", "Müslüman Kadınlar İçin Yeni Mektep", "Müslüman Dünyasında Kadın Tahsili" ve onlarca hatta yüzlerce bu tür makalelerinde kadının eğitim ve öğretim meselesinin önemini vurgulamıştır.²⁰

Ahmet Bey Ağayev kendi eserlerinde İslam'da kadın sorununu İslam'da kadın ve İslam'a göre kadın şeklinde iki boyutta ele almaktadır. İslam'da ka-

(ss. 131-167); Aynı hak İngiltere'de 1928, Fransa'da 1944, İtalya'da 1946, Belçika'da 1948, İsviçre'de 1971 yılında tanınmıştır. Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, 18. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara 2018, s. 89.

¹⁹ Lale Osmanqızı, *Əhməd bəy Ağaoğlunun publisistikası ("Kaspi" qəzetinin materialları əsasında)*, "Elm və təhsil", Bakı 2012, sayfa 89-90

²⁰ LaleOsmankızı sayfa 98

dın derken edip kadının hayatı boyunca kocası ve yaşadığı toplum tarafından ezilmiş alçaltılmış zavallı bir insan olarak göstermektedir. İslam’a göre kadın ise yazarın tasavvur ve kanaatinde ulu Tanrı tarafından yaratılmış iki bendeden birisidir. İslam dinine göre kadın eşit haklara sahip şahsi hayatını ve kaderini belirleyen bir kişidir.²¹ Ahmet Bey Ağaoğlu’nun bu özellikleriyle dikkat çeken eseri 1901 yılında neşrettirdiği “İslam’da Kadın ve İslam’a Göre Kadın”²² kitabıdır. ²³ Bu eser, geleneksel toplum yapısının hâkim olduğu, kadın hukuksuzluğunun belirgin bir şekilde yaşandığı Kafkasya’da İslam’da kadının durumunu anlatan, Müslüman toplumun içinde bulunduğu durumu tarihi ve sosyolojik açıdan ele alarak irdeleyen önemli bir çalışmadır. Eserde kadın hakları alanında yaşanan gelişmeler, İslamiyet öncesi İran ve Arap toplumunda kadının durumu, İslam dini, İslam kaynaklarına göre kadın, Hazreti Muhammed’in kadınlara tanıdığı haklar ve ayrıcalıklar, İslam tarihi boyunca Müslümanlıkta kadın hakları ve kadının güncel durumu ele alınmıştır.²⁴ Ağaoğlu, bu eserde terakki dini olduğunu, Abbasilerin orta devirlere kadar bu müterakki hareketinin devam ettiğini, fakat sonradan alim ve şeyhlerin kendi çıkarları uğruna gerilediğini iddia etmektedir. Ağaoğlu çağdaş genderolojinin temel ilkelerini ihtiva eden bu eserinde “”kadını İslamın terakki kıstası olarak sunmaktadır²⁵

“İslamiyette Kadın” eseri Ahmet Ağaoğlu’nun İslam dini ve ayrıca sosyal yaşamla ilgili görüşlerinin yer aldığı tek çalışma değildir. Ağaoğlu bu konudaki düşüncelerini değişik eserlerinde ortaya koymuş ve belli başlı tespitlerde bulunmuştur. Ağaoğlu’na göre din, kul ile Allah arasını düzenleyen prensipler sisteminden ibarettir. İslamiyet’i diğer dinlerden ayıran da dinin asıl konusunu oluşturan ve Müslümanları bir arada tutan inanç ve ibadetlerdir. Din içinde zikredilen hukuk, ekonomi, siyaset gibi diğer hususlar dine tesadüfi olarak girmiş veya din onlardan tesadüfi olarak bahsetmiştir. Tarihsel gelişim süreçlerinin etkisiyle din konusunda da bazı sorunlar ortaya çıkmış ve zamanla yalnız naslara değil, yanı zamanda alışkanlıklara bile dini mahiyet verilmiştir.²⁶ Görüldüğü gibi Ağaoğlu, dinin ortaya çıktığı ilk zamanlardaki

²¹ Lale Osmankızı sayfa 100

²² Bu eser üzerine yazılmış hususların önemli bir kısmı daha önce yayınlanmış olduğumuz bu çalışmadan özetlenmiştir: Ali Asker, Canan Yıldırım, Duygu Özkan, “Günümüz Penceresinden Ahmet Ağaoğlu ‘İslamiyette Kadın’ Eseri Üzerine Notlar”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*, 19-21 Ekim 2017, Bakü, Azerbaycan, Bildiri Kitabı, Ankara 2017 (ss. 40-50).

²³ Ahmet Ağaoğlu, *İslamiyette Kadın* (Çev. Hasan Ali Ediz), “Birey ve Toplum Yayıncılık”, Ankara 1985.

²⁴ Asker, Yıldırım, Özkan, s. 42.

²⁵ Mübariz Süleymanlı, “İslamın Elm Və Mədəniyyət Dini Kimi Şərhində Əhməd Ağaoğlunun Mövqeyi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VII, Sayı 1, İzmir 2007 (ss. 137-141), s. 137.

²⁶ Ahmet Ağaoğlu’nun dinle ilgili görüşleri konusunda bkz: Muhit Mert, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş Sürecinde Ahmet Ağaoğlu’nun Dini Düşünceleri,” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:

saf, bozulmamış, temiz halinin zamanla tarihi koşulların etkisiyle değiştiğine, özüne aykırı bir hale geldiğine dikkat çekmektedir. Bu çizginin “İslamiyette Kadın” eserinde de korunarak devam ettiğini görmekteyiz. Kadın sorunlarını tarihsel, kültürel, sosyolojik yönüyle ele alan Ağaoğlu, aynı zamanda İslam’ı da haksız saldırılardan korumaktır. Ahmet Ağaoğlu, öncelikli olarak dünyada kadın haklarının korunması konusunda sürdürülen çabalara dikkat çekerek bu konudaki takdirlerini ifade eder. Yazar, insanlarda duygu derinliğinin artması, hak ve adalet kavramlarının gelişmesinin etkisiyle yüzyıllar boyunca kuvvetli cinsin zayıfı ezmesi gerçeğinin doğruluğu hakkında şüphelerin uyanmaya başlaması ve kadınlar lehine cereyanların doğmasının altını çizerek Avrupa ve Amerika’da kadına tanınan hakların her gün biraz daha artarak kadın erkek eşitliği sağlanırken, Afrika ve Asya’da milyonlarca Müslüman kadının en ağır köleliğe mahkûm edildiğine vurgu yapar.²⁷

Ağaoğlu, genel olarak Müslümanlıkta kadınların gelişme tarihini dört döneme ayırmaktadır: 1) Hz Muhammed’den, Emevilerin iktidara gelişine kadar 2) Emevilerden, Türk egemenliğinin kuruluşuna kadar 3) Türk egemenliği dönemi 4) Kadının kesin olarak düşüşü dönemi.²⁸ Ağaoğlu, İran etkisini sonuncu dönemin girilmesinde belirleyici olduğuna vurgu yapmaktadır. Ağaoğlu Müslüman kadının ancak serbest ve bilinçli bir eş olacağı takdirde görevlerini faydalı bir şekilde başarabileceğini söylemektedir. Zira bu şartlar altında Müslüman kadın, çocuklarına sağlam bir karakter ve irade aşılayabilecektir. Buna göre de haremhane kadına gelişme olanağı vermeyen boğucu bir mekândır ve oradaki kadın tamamen bitkisel ve tembel bir yaşam sürmekte olup ırkın soysuzlaşmasında da birinci dereceli rol oynamaktadır.²⁹

Ahmet Ağaoğlu, sonraki yıllarda da kadın hürriyetini çalışma temaları arasında canlı tutmuş, Türklerde, eski dönemlerden beri kadınlara yönelik özgürlükçü bakış açısının olduğunu vurgulayarak “Kadın hakkını ta ilk devirlerden beri tanıyan yegâne millet Türklerdir!” demiştir.³⁰

Ahmet Bey Ağaoğlu, “Türkiye’de benzeri görülmeyen bir demokrasi ütopyası”³¹ olarak tanımlanan “*Serbest İnsanlar Ülkesinde*” adlı eserinde de kadın hürriyeti konusundaki düşüncelerini aktarmaktadır. Yazar, eserde kadın bir hatibin dilinden şunları aktarıyor: “*Nasıl olur da kadının yetiştirdiği oğul bu makama gelir de kendisi gelemez?... Deli evlerine, hapishanelere gidiniz; cinayet istatis-*

V, Sayı: 10, 2006/2 (ss. 7-27).

²⁷ İslamiyette Kadın, s. 13.

²⁸ İslamiyette Kadın, s. 31-55.

²⁹ İslamiyette Kadın, s. 59-60.

³⁰ “Kongre Münasebeti ile”/2, *Cumhuriyet*, Yıl: 21 Nisan 1935, Sayı: 3925, Sayfa Numarası:3

³¹ Fahri Sakal, Ahmet Ağaoğlu (1869-1939), Atatürk Ansiklopedisi, [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Ahmet_Agaoğlu_\(1869-1939\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Ahmet_Agaoğlu_(1869-1939))

tiklerini okuyoruz. Zannetmem ki netice erkek lehine olsun! ... Erkek zorbalığını devam ettirmek için erkeklerin öteden beri kullandıkları silahların son körlenmiş enkazıdır. Fakat kadın devam eden mücadele ile ötekileri nasıl kırdı ise bu son enkazı da süpürüp atacaktır ve nihayet erkekler anlayacaklardır ki sığındıkları bu son ilticagâhın dahi kendi şerefleri ve izzeti nefisleri için bile kadınlığa açılması lâzımdır.” Yazar, böylece serbest insanların yaşadıkları, toplumda, yani hukukun üstünlüğü ve bireylerin özgürlüğünün hakim olduğu bir ülkede asla ve asla kadın eşitsizliğinin mevzubahis olamayacağını şiddetle vurgulamaktadır: “Serbest insanlar ülkesinde bir tek ferdin bile ötekilerden hukukça aşağı olması hürriyet için bir lekedir. Bu ar ve lekeyi kadın silip süpürecektir.”³²

Ağaoğlu, 1934 yılında Cumhuriyet gazetesinde kaleme aldığı bir yazıda Leylâ Hanım’la Turgut Bey isminde iki Darülfünun arkadaş arasında kadın hürriyeti paradigması üzerinden bir polemik kurmaktadır. Turgut Bey, kadınlara verilen serbestliğin erkekler tarafından sağlandığını vurgulayarak, bunu adeta bir nimet olarak sunmakta, erkeğin her zaman kadından yüksekte olduğunu vurgulamaktadır. Leyla Hanım ise “erkeklerin kadınları cemiyete karıştırmak hususundaki taassupları kadar, gündelik hayatın cebri itişleri, kakişları sevkile bizzat kendilerinin insanlık hasisalarını kaybettiklerini” söyleyerek “azizim Turgut, itiraf et ki siz erkekler ne kadar kuvvetli olsanız, ne kadar tahakküm etseniz de kadının tesirinden, ona hoş görünmek istemekten kendinizi alamazsınız” diyerek devam eder: “Şimdi karşınızda sizinle bilgi ve dimağ itibarile hemayar bir kadın çıkmıştır, siz onunla hesaplaşmak mecburiyetindesiniz! Bu yeni vaziyet cemaatimizin geleceğini hazırlamaktadır. Türk kadınının kalbindeki şefkat, merhamet, hassasiyet, heyecan ve hamle kaynağı yavaş yavaş taşacak, size de sirayet edecek ve nihayet sizi hotkâmlık kını içinden çıkarak hassas olmağa, başkalarının ıstıraplarını anlamağa ve bu ıstırapları gidermek için hamleler yapmağa davet edecek! Hesapçı dimağınızla durgun kalbiniz arasında bozulmuş olan muvazeneyi temin edecek, sizi yalnız düşünen değil, aynı zamanda da hisseden bir varlık haline getirecek ve bu suretle sizi yarım kalmaktan kurtaracaktır! İşte kadının açılmış olan bu yeni devirdeki rolü!” Turgut bu durum karşısında söyleyecek laf bulamayınca “İnşallah! İnşallah!” diyerek tartışmaya son verir.³³

Ahmet Bey Ağaoğlu, 06 Aralık 1934 “Türk kadınına verilen seçme ve seçilme hakkı” başlıklı yazısında bu hakkın verilmesini devrimsel bir dönüşüm olarak görmektedir: bu hakkın tanınmasıyla Türk kadınının erkekle eşitliğinin sağlandığına, bunun çok fazla değil, on beş sene içinde çözüldüğünü, bunun Cumhuriyet sayesinde gerçekleştiğini vurgular. Ağaoğlu bu gelişmenin Türk imajı üzerinde de olumlu etki yapacağını altını çizerek şöyle demektedir:

³² Ahmet Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul 1930, s. 26-27.

³³ “Yeni Nesil Arasında”, *Cumhuriyet*, Yıl: 16 Ağustos 1934, Sayı: 3692, Sayfa Numarası:3. Yeni Nesil Arasında, *Cumhuriyet*, Yıl: 17 Ağustos 1934, Sayı: 3693, Sayfa Numarası:3.

“Zaten Türkün aile ve kadına karşı uluslararası haysiyet ve namı pek fena idi. Öz Türk ailesinin içyüzünden ve anne ile zevcenin aile arasındaki kuvvetli mevkiinden haberi olmayan ecnebler sarayın, derme çatma paşaların haremlerine bakarak Türkü bir şehvet ve nefsanîyet timsali ve Türk kadınının da böyle bir erkeğin keyif ve heveslerine tâbi bir mahlûk gibi telakki ederlerdi.”

Ağaoğlu bir hukukçu olarak sadece kanunların kabul edilmesinin yeterli olmayacağını farkındadır ve kanunun uygulandığı ortamın da bir o kadar önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, seçme ve seçilme hakkının Türk kadınınca nasıl kullanılacağına ilişkin endişelere cevap niteliği taşıyan şu satırları yazmaktadır: “Şimdi mesele şudur: Türk kadını kendisine verilen hukuktan istifade edebilecek mi? Zira hukuk sahibi olmak başka şeydir, onu kullanabilmekte başka şeydir. Şahsan ben Türk kadınına inanıyorum, onun asırlardan beri kalbinde biriktirdiği yüksek hassasiyete, insani duygulara pek güveniyorum ve bu hassasiyet ve duyguların yarınki Türk cemaatinin kuruluşunda manevi bir çimento olacağı inancıdayım. Türk kadınının, verilen hukuku kullanılmasına gelince; behemehal erkekten iyi kullanacağına kaniim!”³⁴

Ahmet Bey Ağaoğlu, sadece eserlerinde değil hayat ve faaliyetlerinden de kadın haklarını önemseyen, önceleyen, pratik hayatta sorunlara çözüm getiren bir kişiliğe sahiptir. O bir düşünür olarak topluma aşıladığı düşüncelerini aile hayatında azim ve kararlılıkla uygulamaya koymuştur. Kendisi büyük kızı, sonradan Türkiye’nin ilk kadın avukatı olacak Süreyya Ağaoğlu’nu hukuk eğitimi alması için teşvik etmiştir.³⁵ Ankara Hukuk Mektebi’nde anlattığı derslerde kadınlar meselesine ağırlık verdiği için bazı öğrencilerin buna karşı çıktıkları bilinmektedir. Ahmet Bey Ağaoğlu kadınların da erkekler gibi okumasını, seçmesini ve seçilmesini, memuriyetlerde de ayırım gözetilmemesini istemiştir.³⁶

Birçok konuda olduğu gibi kadın hürriyeti meselesinde de Ahmet Bey Ağaoğlu, içinde bulunduğu toplumun “değer yargılarından” farklı bir bakış açısı sergilemiş, toplumu bilgilendirmiş ve bu konuda aydınlatıcı tavır sergilemiştir: kendine yönelen haksız eleştiriler konusunda tahammül sınırlarını zorlayarak mücadelesine devam etmiştir.

Sonuç

³⁴ “Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı”, *Cumhuriyet*, Yıl: 06 Aralık 1934, Sayı: 3794, Sayfa Numarası:3

³⁵ Akalın Gülsərən, *Türk düşüncə və siyasi həyatında Əhməd Ağaoğlu* (Cevirəni və nəşrə hazırlayanı: Samirə Məmmədova), AzAtaM, Bakı 2004, s. 49.

³⁶ Ebru Kayabaş, “Bir Yavuz Hukukçu”: Ahmet Agaoglu, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*,

Türk düşünce tarihinin önemli mümessillerinden olan, hukukçu, gazeteci, yazar, düşünce insanı Ahmet Bey Ağaoğlu Türk-Müslüman dünyasında kadın hukuksuzluğunu ilk kez kapsamlı bir şekilde ele alan düşünce insanlarımızdandır. Keza çocukluk ve gençlik yıllarını geleneksel Müslüman muhitinde yaşayan Ahmet Bey güçlü gözlem ve muhakeme yeteneği sayesinde toplumun din ve etik bağlamındaki sorunlarını birçok yönüyle tespit etmiş, bu konudaki görüşlerinin düşünsel temellerine zemin hazırlamıştır.

Ağaoğlu'nun kadın hukuksuzluğu üzerine neşrettiği "İslamiyette Kadın" çalışması Azerbaycan'daki faaliyetleri dönemine aittir. İslami duyarlılıkla ele aldığı bu çalışmada yazar, dinin saf, özüne ilişkin halini bir ölçüde idealize etse de Müslüman kadının geri hürriyet sorununun karşılaştırmalı tespit ve sağlam argümanlar kapsamında ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Düşünce dünyasında yaşadığı evrimle ve dönüşümlere, siyasi hayattaki değişik rollerine rağmen kadın hürriyeti meselesinde Ahmet Ağaoğlu'nun eşitlikçi, liberal ve demokratik bakış açısı asla değişmemiştir.

Kaynakça

- Adıgüzel Sedat, "Tiflis Edebî Muhitinde Molla Nasreddin Dergisi ve Dergide Tartışılan Konular", *Bilig*, Bahar / 2007, sayı 41 (ss. 1-21), s. 13.
- Ağaoğlu Ahmet, *İslamiyette Kadın* (Çev. Hasan Ali Ediz), "Birey ve Toplum Yayıncılık", Ankara 1985.
- Ağaoğlu Ahmet, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul 1930.
- Akalın Gülsərən, *Türk düşüncə və siyasi həyatında Əhməd Ağaoğlu* (Cevirəni və nəşrə hazırlayanı: Samirə Məmmədova), AzAtaM, Bakı 2004.
- Asker Ali, "Ahmet Ağaoğlu'nun Hayatı ve Düşünceleri", *Türkiye ile Türk Dünyası Arasında Bir Köprü, Yavuz Akpınar Armağanı* (Editörler: Nazim Muradov, Yılmaz Özkaya), Bengü Yayınları, Ankara 2018 (ss. 135-149).
- Asker Ali, "Ahmet Bey Ağaoğlu", *İçinde: Milliyetçilik* (Editör: Tevfik Erdem), Otorite Yay., İstanbul 2020 (ss. 784-797).
- Asker Ali, "Mübariz ziyalı və hüquqçu kimi Əhməd bəy Ağaoğlu şəxsiyyəti", *Azərbaycan Şərqşünaslıq Elminin İnkişaf Yolları. Akademik Vəsim Məmmədaliyevin anadan olmasının 70 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları*, 27-28 iyun 2013, Bakı 2013 (ss. 624-626).
- Asker Ali, Canan Yıldırım, Duygu Özkan, "Günümüz Penceresinden Ahmet Ağaoğlu 'İslamiyette Kadın' Eseri Üzerine Notlar", *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*, 19-21 Ekim 2017, Bakü, Azerbaycan, Bildiri Kitabı, Ankara 2017 (ss. 40-50).
- Askerova Aynur, "Molla Nasreddin' Dergisinin Görünmeyen Yüzü: Ömer Faik Numanzadə", *21. Yüzyılı Nasrettin Hoca ile Anlamak Uluslararası Sempozyum*,

- Akşehir, 8-11 Mayıs 2008, 21. Yüzyılı Nasrettin Hoca İle Anlamak, Ankara 2009 (ss. 105-120).
- Axundzadə Mirzə Fətəli, *Əsərləri*, Üç cildə, “Şərq-Qərb”, Bakı 2005.
- Azərbaycan Parlamentosunun Seneidevriyesi, *Yeni Gün*, no: 278 (24 Aralık 1919/ 24 Kanunuevvel 1335), s. 4: *Azərbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Basınında: 1918-1920 (Gazete Haberleri ve Köşe Yazıları)*, (Neşre hazırlayanlar: Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov), TEAS Press, İstanbul 2018, s. 606.
- Baykara Hüseyin, *Azərbaycan'da Yenileşme Hareketleri: XIX. Yüzyıl*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 16, Seri: IV, Sayı: A1, Ankara 1966, s. 156.
- Genceli Mehdi, *Azərbaycanlı Şair Mehəmməd Hədi*, Ötüken neşriyatı, İstanbul 2011.
- Kayabaş Ebru, “Bir Yavuz Hukukçu”: Ahmet Agaoglu, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: LXX, S. 1, s. 2012 (ss. 441 - 452).
- Kongre Münasebeti ile”/2, *Cumhuriyet*, Yıl: 21 Nisan 1935, Sayı: 3925, Sayfa Numarası:3
- Mert Muhit, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Ahmet Ağaoğlu'nun Dinî Düşünceleri,” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 10, 2006/2 (ss. 7-27).
- Mir Cəlal, Hüseynov Firidun, *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı*, “Elm və təhsil”, Bakı 2018.
- Osmanqızı Lalə, *Əhmədbəy Ağaoğlunun publisistikası (“Kaspi” qəzetinin materialları əsasında)*, “Elm və təhsil”, Bakı 2012.
- Özbudun Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, 18. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara 2018, s. 89.
- Özer Sevilay, “Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuyundaki Yankıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXIX, Sayı: 85, Mart 2013, (ss. 131-167).
- Peyami Safa, Ahmet Ağaoğlu, *Cumhuriyet*, 24.05.1939.
- Sakal Fahri, Ahmet Ağaoğlu (1869-1939), *Atatürk Ansiklopedisi*, [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Ahmet_Agaoğlu_\(1869-1939\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Ahmet_Agaoğlu_(1869-1939))
- Süleymanlı Mübariz, “İslamın Elm Və Mədəniyyət Dini Kimi Şərhində Əhməd Ağaoğlunun Mövqeyi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VII, Sayı 1, İzmir 2007 (ss. 137-141).
- Süleymanova Sevdə, *Azərbaycanda ictimai-siyasi hərəkət (XIX yüzilliyin sonu – XX yüzilliyin əvvəlləri)*, Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, Bakı 1999.
- Tiken Servet, “Tevfik Fikret ve Hüseyin Cavid'in Şiirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3/2 2014 (ss. 227-246).
- “Türk Kadınına Verilen Seçme ve Seçilme Hakkı”, *Cumhuriyet*, Yıl: 06 Aralık 1934, Sayı: 3794, Sayfa Numarası:3
- “Yeni Nesil Arasında”, *Cumhuriyet*, Yıl: 16 Ağustos 1934, Sayı: 3692, Sayfa Numarası:3.

“Yeni Nesil Arasında”, *Cumhuriyet*, Yıl: 17 Ağustos 1934, Sayı: 3693, Sayfa Numarası:3.

Yurtsever Abdul Vahap, *Mirza Fethali Ahuntzadenin Hayatı ve Eserleri*. Azerbaycan Kültür Derneği’nin teşebbüsüyle 18 Mart 1950’de Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde verilen konferans, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1950.

Вагабова Эмира, *Культурные процессы в Азербайджане (вторая половина XIX - начало XX вв.)*, Издательство, “Аврора”, Баку 2018.

Топчибашев А., “По поводу открытия в Баку женского русско-мусульманского училища”, *Каспий*, 22 сентября 1901 г.

Özet

Türk düşünce tarihinde önemli yer işgal eden Ahmet Bey Ağaoğlu Azerbaycan’da milli mefkûrenin gelişimi ve kimlik mücadelesinde önemli rol oynamış fikir adamlarındandır. Mücadele ve düşünce hayatının bir kısmını Azerbaycan’da yaşamış, diğer kısmını Türkiye’de devam ettirmiş Ahmet Bey Ağaoğlu her iki ülkenin siyasi ve düşünsel hayatında derin iz bırakmıştır. Ağaoğlu hukukçu, milletvekili, siyasetçi, yazar, gazeteci, müsteşrik, tenkitçi, üniversite hocası olarak görev yapsa da her şeyden önce bir düşünce insanıdır.

Siyasi olayların merkezinde yer alan bir figür olmasına rağmen Ahmet Bey Ağaoğlu, ilke ve görüşlerine sadık birisi olarak siyasi kariyer adına hiçbir zaman bu değerlerden vazgeçmemiş, onurlu duruşu ve kararlı tutumuyla mefkûresine sadık bir düşünür olduğunu ispatlamıştır. Bunun yanı sıra Ahmet Bey Ağaoğlu fikirlerinde durağan, dogmatik, bağnaz bir karaktere sahip olmayıp sürekli olarak kendini geliştiren, okuyan, öğrenen ve öğreten bir aydındır. Bu yönüyle, dönemin siyasi ve toplumsal dönüşümlerine paralel olarak düşünce ve hareketlerinde değişim ve evrime açık birisidir. Bu özelliği ile Ahmet Ağaoğlu düşünce tarihimizde; liberal, Batıcı, aynı zamanda Türkçü, Müslüman ve Doğulu kimliğinin renklerini düşünce ve eylemlerinde bütünleştirebilen son derece ilginç bir şahsiyet olarak bilinmektedir.

Ağaoğlu’nun dikkatini çeken konulardan biri İslam dünyasının içinde bulunduğu durumdur. İslam dünyasında önemli sorunlardan biri olan kadın hakları, İslam ve kadın sorunları Ahmet Ağaoğlu’nu yakından ilgilendirmiştir. Değişik yıllarda yazdığı makalelerinde Ağaoğlu kadın meselesini birçok yönüyle ele almış, İslam dünyasında ve genel olarak Doğuda kadınlarla ilgili hukuksuzluk, eğitimsizlik, cehalet, baskı, ötekileştirme vs. sorunları irdelemiş ve toplumun gelişmesi için bu sorunların bertaraf edilmesinin önemine vurgu yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Ağaoğlu, Kadın Hürriyeti, Müslüman Kadın, Türk Kadını, Özgürlük